

Ігор Гирич

Порозуміння Пілсудський–Петлюра з р. 1919 і реакція на польсько-українську угоду різних політичних осередків

Симонові Петлюрі менше поталанило з позитивною історичною пам'яттю у порівнянні, приміром, з М. Грушевським¹. Завинив негативний шлейф московської пропаганди, яка демонізувала Симона Васильовича від 1920-х і до наших днів. Усе радикально протиросійське сприймалося в національній пам'яті постсовкового громадянина як мінус. Російська історична пам'ять ніби неофіційно легітимізувала того чи іншого українського діяча минулого. Крім чіткого антиросійського образу, С. Петлюра ще мав міфологічні комуністичні налічки антисеміта і зрадника Галичини через укладення угоди з Ю. Пілсудським. Соціологічні опитування засвідчують, що до Симона Петлюри у 2012 р. позитивно ставилися 26% українців, у 2022 р. – 49%. Це незначні показники, попри те, що кількісна підтримка збільшилася за десять років наполовину. Основна причина, на наш погляд, криється в незнанні біографії Симона Васильовича широким загалом населення. Бо щодо С. Бандери соціологія подає такі цифри: у 2012 р. – 22%, у 2022 – 74%². Отже, «антиросійство» С. Петлюри вже не відлякує респондентів, його у С. Бандери для загалу значно більше. Хіба що Бандера може видаватися більш національним героєм, бо на відміну від Петлюри не домовлявся з поляками, а воював на обидва фронти: і проти росіян, і проти поляків.

З підняттям С. Петлюри на олімп національної слави явно запізнилася наша політична еліта – переважно постсовкова, яка завжди намагалася сподобатися Москві. Промовистий факт: у Києві вулиця С. Петлюри з'явилася більш ніж на десятиріччя пізніше, ніж у Львові, у 2009 р. І громадська думка киян не дуже цьому співчувала³. Здавалося б, львів'яни мали б мати образу на С. Петлюру за «зраду» української Галичини, але, як люди національно добре усвідомлені, вони «пробачили» цю «зраду» за непохитну самостійницьку позицію Симона Васильовича.

Ми, українські історики, заздрили польським, бо вони могли сміливіше писати про другу Річ Посполиту, Ю. Пілсудського і його союзника – С. Петлюру. На межі 1980-х — 1990-х років Владислав Серчик у своїй «Історії

¹ Огієнко В. Грушевський, Винниченко та Петлюра в національній пам'яті // Український тиждень. 22 січня 2013. Реж. доступу: <https://tyzhden.ua/hrushevskiy-vynnychenko-ta-petliura-v-natsionalnij-pam-iaty/>; Скальський В. Симон Петлюра за парканом національної свідомості українців // Історична правда. 23 вересня 2023. Реж. доступу: <https://www.istpravda.com.ua/>

² За останнє десятиріччя українців, які люблять Мазепу, Петлюру та Бандеру, стало значно більше – опитування // Дзеркало 2022. Реж. доступу: https://zn.ua/ukr/тижня.4_травня_/UKRAINE/za-ostannje-desjatihchja-ukrajintiv-jaki-ljubljat-mazepu-petljuru-ta-banderu-stalo-znachno-bilshe-opituvannja.html

³ Приміром, відомий киевознавець Михайло Кальницький продовжував оцінювати С. Петлюру в душі російсько-комуністичної пропаганди як непевну постать і антисеміта ([Мамалига А. І.] Другий круглий стіл з проблем топонімії і топонімічної політики «Сучасне і майбутнє столичної топонімії: завдання для науковців, журналістів і влади» (2 грудня 2009 р., м. Київ, Інститут журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка))// Нт;bv ljcnegе^ http://labs.journ.knu.ua/mova/wp-content/uploads/2015/07/Топоним_Kyiv_2009.pdf)

України” позитивним словом згадав нашого С. Петлюру⁴ — без комуністично-російських налічок і брехливих інвектив.

Петлюра пройшов шлях від партійного лідера в дореволюційну добу до національного провідника у часи державного будівництва 1917—1921 рр. На це звернув увагу лідер правішої за УСДРП центристської Української партії соціалістів-федералістів (УПСФ) Сергій Єфремов. Тої партії, яка підтримала Директорію УНР в останній період Української революції. Єфремов у зв’язку із вбивством Симона Петлюри писав у щоденнику: «Петлюру знав я, либонь, з 1905 р. Ближче до його придивився р. 1907-го, коли він був за секретаря в “Раді”. І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в йому тоді есдечеського духу – хвастливості, доктринерства і несерйозності. Були й неприємні штучки, через які довелось йому одмовити від секретарювання в “Раді”. Потім зняв він безглуздий похід проти Садовського в “Слові”, і мені довелося вступитися в ту полеміку. Потім він зник – у Москву. Коли я стрівся з ним там уже 1912 р. в редакції “Украинской Жизни” – я не пізнав колишнього Симона: виріс, споважнів, розвинувся, занехаяв свої колишні витівки. В Центральній Раді в 1917—1918 рр. він був одним з найбільш вдумливих і розважних політиків. По тому, як уступив він до Директорії, я з ним мало стрівався, але кожного разу робив він гарне враження. Люде, що з ним працювали за останніх, найважчих для України часів, кажуть, що це був справжній державний муж з умінням поводитися з людьми, обернутись в скрутних обставинах, підбадьорити серед бою, виказати особисту сміливість, що так чарує простих людей. В усякому разі одно нестемно: це була єдина безперечно чесна людина з усіх, що їх революція винесла у нас наповерх життя... Один Петлюра встояв на своїй позиції, не похитнувшись, і коли б непереможні сили, то свого був би досяг. Та, мабуть, не доросли ще ми до того, щоб “самим о себе советовати”, як нам колись вибивали очі московські бояри, і особисті зусилля не могли загальної нікчемности подолати. Один козак із мільйона свинопасів нічого не вдіє»⁵.

Незламний самостійницький дух у Петлюри відзначав С. Єфремов та й більшість прихильників Головного Отамана. Сергій Олександрович не бачив «зради» у союзі Петлюри з Пилсудським. Очевидно, що й не куплявся на брехню большевиків про антисемітизм лідера УНР.

Для порівняння з діаметрально протилежним поглядом на роль С. Петлюри в історії України зачитуємо лист до Голови Директорії УНР від 1 лютого 1920 р.⁶ Андрія Жука – соратника Симона Васильовича по партії УСДРП:

«Ви і Ваше правительство не вмiли наладити відносин з галичанами і використати їх для будови держави, а не могли для того, бо не може підмайстер

⁴ *Serczyk Władysław A.* Historia Ukrainy. Wrocław, 1979, 2001.

⁵ *Єфремов С.* Щоденники. 1923—1929. К.: газ. «Рада», 1997. С. 380.

⁶ Лист Андрія Жука до Симона Петлюри // Молода нація. № 3 (24). 2002. С. 232—233, 235, 236, 237.

командувати майстром, тільки все є навпаки. Через довгий час свідома національна і зріла політично частина нації служила попихачем дітваків політичних та дуже зелених українців з Наддніпрянщини. ... Можна б було галичан і Галичину знаменито використати для будови нашої держави. Основна похибка Вашої політики по протигетьманським повстанню (коли Галичина находилася уже в українських руках і галичани мали досить поважну армію), що Ви... всю увагу звернули на Київ і на боротьбу з большевиками, коли треба було за базу для будову держави взяти Галичину і Львів, стягти сюди всі сили, підпорядкуватися в усім галичанам як більш культурним, зрілим і солідним в праці людям, відкинути поляків за Сян і тоді замиритися з ними. ...

Знайдіть же принаймні стільки цивільної відваги, як Скоропадський, і скажіть публічно, що Бог не судив і Вам збудувати України, та віддайте справу в інші руки. Бо треба сказати, що акт з 2 грудня є більшим злочином, чим проголошення Скоропадським федерації... Ваша роля скінчена. З поваги до Вас як до свого колишнього товариша по громадській праці й доброго, щирого сина свого народу й краю я хотів би, щоби той кінець Вашої політичної кар'єри дав Вам змогу перейти до історії без закидів злого... Передайте сю справу в такі руки, які могли б в сім періоді східноєвропейської анархії рятувати державність українську з єдиною поважною і політично конструкційною силою – з большевиками. Єдиною, найвідповіднішою особою, яка могла б піднятися і перевести сю справу – порозуміння з большевиками і якийсь союз з ними – се Винниченко».

Цікаво, що символ протиросійської боротьби у змаганнях за незалежність – Симон Петлюра до 1917 р. мав виразно промосковську орієнтацію і засуджував діяльність Союзу визволення України. У грудні 1914 р. в листі до представника СВУ О. Назарука він писав: «...позиція “Діла” і інших відповідальних кругів не могла бути прийнятою на Україні. Практично це завело українську справу в даний момент в куток і створило надзвичайно тяжке становище російським українцям в Росії. ... Отся непідготовленість і є, як Ви згодитесь, тим моментом, якого не взято під увагу відповідальними політиками Галичини, не кажучи вже про невірне, з історичного боку, розуміння ідеалів народу. 4 мільйони, хоч би свідомого, народу не можуть накидувати свою волю, своє розуміння подій, інтересів національних більш чисельно широким масам [підросійським українцям]. Не знати чим кінчиться війна; очевидно, що і Австрію і Германію буде пошарпано: така певність тут... Народ свідомий того, за що йде умирати, і сподівається по війні конституційних реформ і політичних полегшень. Вони дадуть можливість і українцям, перетерпівши лихо, повести працю на користь народу. Очевидно, Галичина і частина Буковини буде прилучена до Росії, і українцям, уже спільними силами, прийдеться в нових умовах працювати над добром народу»⁷. Отже, тоді, у 1917 р., Петлюра вірив

⁷ Лист до д-ра О. Назарука // *Петлюра С.* Статті, листи, документи. Нью-Йорк: УВАН, 1956. С. 188—190.

інтенціям щодо «поступових росіян» і в їхні позитивні наміри щодо перспектив українського відродження в межах оновленої Росії.

Війна з Росією за незалежність у 1917—1920-х роках зробила з нього переконаного противника будь-яких перемовин і домовленостей з росіянами. Суто європейська орієнтація С. Петлюри контрастувала з переважно ситуативною орієнтацією інших політичних сил України на тимчасову федерацію з Росією в надії збереження незалежного курсу в політиці. У 1920 р., та й у перших роках українізаційного курсу комуністів, у політиків, що хотіли незалежності, була впевненість, що таку можливість від російських большевиків вони матимуть. Звідси і советофільські настрої у М. Грушевського, В. Винниченка та навіть Є. Петрушевича, В. Липинського і А. Жука. Повторюємо, що ця удавана проросійськість була тактичним, а не стратегічним кроком С. Петлюри.

Якими ж були головні політичні сили питомої України і яким було їхнє ставлення до польсько-української угоди Пілсудського—Петлюри? Петлюру критикували лише тому, що ці критики мали промосковські погляди? Насправді ні. Переможна шалька терезів збройної боротьби перемістилася на сторону росіян, і частина українських політичних сил сподівалася зберегти український курс під большевицьким диктатом. Неофіційні контакти схилили їх до переконання у можливості такого явища. Російський большевизм не мав станом на 1920 рік сил на тотальну зачистку української території. Йому був потрібний час на перегрупування сил, і він активно загравав з українськими лівими, шукав союзників в українському таборі, розбивав спільний фронт українських партій.

Загалом союз Петлюри—Пілсудського був дуже непопулярним в українській суспільно-політичній думці 1920 р. Ліві есери і ліві есдеки, що оформилися в партію боротьбистів і укапістів, у сфері зовнішньої політики поділяли погляди своїх головних менторів – російських большевиків. А тому і займали непримиренну антипетлюрівську позицію. Вони ідеологічно протиставляли невгнутим уенерівцям на чолі з С. Петлюрою українців, які схилили голову перед деспотичним молохом «пролетарської» (насправді комуністичної) диктатури. Чи мали укапісти протилежні Петлюрі погляди? Антін Драгомирецький, Андрій Річицький (справж. пр. Пісоцький), Михайло Ткаченко були не менші «петлюрівці» за уенерівців. І не мають вводити в оману їхні вірнопідданські виступи у комуністичній пресі, розвінчування «ідейних ворогів» на кшталт С. Петлюри і М. Грушевського⁸. Новонаверненні українські комуністи мали постійно доводити большевикам свою лояльність, адже були ідейними самостійниками, чітко розмежовували терени впливу РКП(б) і УКП, вели свій політичний родовід від УСДРП і РУП. Усі були членами Центральної Ради. Побували в урядах УНР. Більше того, А. Річицький був другим за чергою

⁸ Див., напр.: *Річицький Анд.* Як Грушевський «виправляє» Енгельса // Червоний шлях. 1924. №3. С. 183–190.

міністром внутрішніх справ Директорії УНР. І всі вони виступали за самостійну червону Україну. Не випадково усі закінчили сумно. М. Ткаченко загинув у російському підмосковному концтаборі для українців, А. Драгомирецького страчено рішенням “трійки” 1937 р., А. Пісоцького страчено за “незадовільну хлібозаготівлю” в Одеській області ще 1934 р.

Боротьбисти кількісно переважали усіх лівих есдеків і правих та центристських есерів. Їх було близько 15 тисяч, а у нову комуністичну партію вступили 4 тис. чоловік. Утворили національну компартію вони для продовження боротьби з російсько-комуністичним централізмом. Займали, як союзники і новоспечені комуністи, усі посади у керівництві УССР. Один з лідерів боротьбистів Василь Еллан-Блакитний сформулював приховану тактику боротьбистів як намагання “розлитися, злитися і залити большевиків”. Насправді ж самі боротьбисти потрапили до лабет большевиків і були послідовно винищені останніми. Большевики на початках залишали ілюзорну можливість для нібито співкерування Україною спільно з колишніми есерами, оголосивши політику коренізації (українізації). Боротьбисти мали вищі позиції у советському апараті УССР, ніж укапісти. На керівних посадах були Олександр Шумський, Панас Любченко та Григорій Гринько. В їхніх руках був наркомат просвіти. Але їхній антипетлюрівський пафос виступів у пресі радше був ритуальним доказом своєї «правовірності», відданості російсько-комуністичному курсу РКП(б). Навіть у комуністичній тюрмі, по арешті, О. Шумський писав філософський трактат про малоросів і українців – твір самостійницького й антиросійського звучання⁹. Боротьбисти виступали за творення рівноправної федерації народів в ССРСР, а отже, були відвертими антиімперцями-петлюрівцями. А тому котурняне антипетлюрівство було скоріше тимчасовим пристосуванням до обставин російської червоної диктатури, намаганням зберегти владні позиції для українців у новому колаборантському утворенні – УССР. Бо “як не ми, то нами керуватимуть росіяни, і буде гірше”.

З більшовиками готові були домовлятися від 1920 р. і есери з Закордонної делегації УПСР, група М. Грушевського. Створений істориком Комітет незалежної України в Європі у 1919 р. не приніс жодних дивідендів. Соціалістичні інтернаціональні конгреси не стали на бік есерів і есдеків. М. Грушевський теж обирає ситуативну орієнтацію на Москву, з критикою позиції унерівської еміграції на чолі з С. Петлюрою. Перемогла і в Грушевського концепція орієнтації на більшість українського населення в Україні, якої дотримувався і сам С. Петлюра ще у 1917 р. Єдиний Микита Шаповал – лідер

⁹ Шаповал Юрій. Олександр Шумський. Життя, доля, невідомі документи. Київ-Львів: Україна модерна, Українські пропілеї, 2017. 742 с.; Його ж. Олександр Шумський: «Життя без боротьби я не вважав за життя». К.: Парламентське вид-во, 2020. 368 с.

української еміграції в Чехо-Словаччині, був проти того, аби шукати компромісів з московським більшевизмом.

Праве крило української політичної репрезентації представляли монархісти-гетьманці — підкреслені державники: В. Липинський, С. Шемет, Д. Дорошенко та ін. У тактичному сенсі вони були прихильниками компромісу з правими монархічними силами Росії, але рішуче протиставляли себе польській державі. Проте ця позиція чітко визначилась вже після 1920 р., коли остаточно оформився УСХД (Український союз хліборобів-державників). Лідер консерваторів – В'ячеслав Липинський у перший час приходу до влади Директорії УНР підтримував з нею рівні взаємини, але в середині 1919 р. він, український посол у Відні, подався до демісії. І уенерівська версія державності піддана була різкій критиці в його трактаті «Листи до братів-хліборобів» (1919— 1926).

Серед есдеків теж не всі схилилися до вибору С. Петлюри. Були проти польсько-українського союзу прем'єр-міністр Ісак Мазепа, член Директорії Володимир Винниченко. Есдеки-ревізійні наддніпрянці, що перебували в еміграції в Австро-Угорщині, поділяли в цілому думку Андрія Жука, висловлену у цитованому вище листі.

Та й власне представники консервативної націонал-демократичної партії Галичини, які виснули на диктатора ЗУНР Євгена Петрушевича, так само більше схилилися до домовленостей з росіянами — представниками білого руху та більшовиками, вважаючи їх менш небезпечними за відроджену польську державу. Показово, що й державний секретар закордонних справ ЗУНР Василь Панейко був прихильником російської орієнтації.

Єдиним союзником соціал-демократичної партії, що пішла за С. Петлюрою, була Українська партія соціалістів-федералістів під керівництвом Сергія Єфремова. Не випадково так високо оцінив значення Симона Васильовича для України у вищенаведеній цитаті С. Єфремов. Партія інтелігенції, відповідниця партії російських кадетів, підтримала орієнтацію Петлюри на Польщу. Заступник голови УПСФ Андрій Ніковський став міністром закордонних справ Директорії УНР, Іван Огієнко — міністром освіти, Павло Зайцев керував департаментом у Міністерстві освіти, есеф Олександр Лотоцький став послом УНР в Туреччині.

Отже, в реальній перспективі С. Петлюра перебував серед інших партійних сил у меншості. Необхідно було мати велику силу волі й переконаність для здійснення такого непопулярного кроку для українців, як союз з Варшавою.

Чи була альтернатива союзу з Польщею у С. Петлюри? Скоріше за все — ні. Такий союз не був зрадою ідеї самостійності, навіть навпаки. В урізаному вигляді, але територію УНР без Галичини визнали Ю. Пілсудський і поляки.

Вести війну на кілька фронтів УНР фізично не могла. З кимось із сусідів треба було замиритися, і Петлюра обрав Польщу. Союз з Польщею означав продовження збройної боротьби України проти агресорів. Нехай ця боротьба і була приречена на поразку, але давала хоч примарний шанс створення незалежної України в центральних регіонах. Лишався шанс утримати під УНР Київ. А це мало важливе психологічне значення. Польсько-український союз був моделлю збереження держави, і С. Петлюра не міг не спробувати скористатися таким шансом. Важливим для нас сьогодні є те, що С. Петлюра обрав західний вектор розвитку України, зірвав остаточно орієнтацію на Росію, Євразію. Орієнтація на Європу, через Польщу, прокладала у майбутнє український шлях в Європейський Союз, яким сьогодні йде Україна. Безперечно, без такої відчайдушної спроби відірватися від Москви зробити цей крок на сучасному етапі, після 2014 р., було б значно складніше.